

DOCUMENTE DIN ARHIVA MUZEULUI NAȚIONAL „GEORGE ENESCU”. GEORGE ENESCU ȘI CLARA HASKIL¹

Cercetător dr. IRINA NIȚU
Muzeul Național „George Enescu”, București

Irina NIȚU este muzicolog, cercetător științific la Muzeul Național „George Enescu” (MNGE), Expert acreditat în bunuri culturale mobile – documente de istorie a muzicii românești de către Ministerul Culturii/Comisia Națională a Muzeelor și Colecțiilor, Doctor în muzică din anul 2011, cu studii de licență și master în muzicologie la Universitatea Națională de Muzică din București. A urmat cursuri de specializare – pian, muzicologie (Aveiro, Portugalia, 2003), curatoriat muzeal și muzeografie organizate de Institutul Național pentru Cercetare și Formare Culturală (București, 2015-2016). Publică volume, studii de muzicologie, articole și cronici la Editura Muzicală, în Revistele *Muzica*, *Actualitatea Muzicală*, *Revista Muzeelor*, *ProContemporania*, *No14PlusMinus* ș.a.

REZUMAT

Studiul își propune să evidențieze câteva aspecte comune din viața și activitatea a doi mari muzicieni români: George Enescu și Clara Haskil. Sursa documentară o constituie articole de presă, cărți poștale, afișe și fotografii ce i-au aparținut lui George Enescu, aflate astăzi în arhiva muzeului care îi poartă numele.

Cuvinte cheie: *George Enescu, Clara Haskil, corespondență.*

Muzeul Național „George Enescu” își valorifică patrimoniul – unic în peisajul muzeal din țara noastră – prin diverse modalități: expoziții temporare, publicații, diverse proiecte etc., aducând de fiecare dată în prim-plan numele celui mai important muzician român al secolului trecut. Cercetând arhiva instituției și documentele ce alcătuiesc corespondența lui George Enescu, ne-au atras atenția câteva dintre acestea, precum și unele afișe, articole de presă și fotografii, semnificative pentru ilustrarea unei legături ce a existat între doi muzicieni remarcabili: George Enescu și Clara Haskil.

¹ Comunicare științifică (adăugită și revizuită) prezentată în cadrul Simpozionului Internațional de Muzicologie „George Enescu”, București, 2021.

Marcați de geniu, uniți de aceeași imensă pasiune pentru muzică, George Enescu și Clara Haskil au fost personalități aparte, nume ce s-au impus treptat nu doar în istoria muzicii românești, ci și în arta componistică, respectiv interpretativă mondială. Pornind de la documentele regăsite în Arhiva MNGE, am reunit informații despre acești artiști, subliniind aspecte similare din viața lor: studiile muzicale realizate în aceleași mari centre culturale, concertele susținute împreună, prietenii și chiar mecena comuni.

George Enescu și Clara Haskil

Destinele compozitorului și pianistei s-au intersectat de câteva ori, cea din urmă „călând” – în mod simbolic – pe urmele maestrului. Dotată cu aceeași memorie muzicală fabuloasă și ușurință de a învăța un instrument fără profesor (vioara), a studiat la rândul ei la Viena, apoi la Conservatorul din Paris, cunoscând ulterior aceeași lume muzicală de elită, având parteneri de scenă comuni. E dificil de spus în ce măsură cele câteva concerte susținute împreună cu George Enescu de-a lungul timpului, puținele file de corespondență directă (ori indirectă) ce îi vizează pe cei doi, amintirile unor terți care îi plasează simultan pe aceeași scenă constituie dovezile unei prietenii apropiate, dar cert este faptul că fără o admirație și un respect reciproc semnificative, aceste legături umane și profesionale între George Enescu și Clara Haskil nu s-ar fi păstrat de-a lungul a peste trei decenii.

Haskil cântă Enescu

Este interesant de menționat că în 1911, Clara susține la București un recital (consemnat în presă de E. D. Fagure, în *Adevărul*, 23 februarie 1911) în care figurează *Pavana* din *Suita pentru pian op. 10* de George Enescu (definitivată și premiată de revista franceză *Musica* în 1903, publicată apoi în 1904). Aceasta va deveni una dintre puținele creații enesciene incluse în repertoriul pianistei (alături de *Sonata a III-a pentru pian și vioară op. 25*, „în caracter popular românesc” și *Sonata a III-a pentru pian solo în re major*), Clara nefiind prea atașată de muzica modernă (fapt consemnat de mărturisirile colaboratorilor săi și confirmat de parcurgerea titlurilor din repertoriul

Figura 1. Clara Haskil, fotografie – carte poștală (Arhiva MNGE)

concertelor sale). Cum anume a luat contact cu *Suita op. 10*, nu știm, dar faptul că Alfred Cortot, profesorul ei de pian, a fost în juriul care a decernat acestei lucrări enesciene Premiul I poate fi o simplă coincidență – sau nu.

Enescu, Haskil și Casa Regală a României

Tot la acest capitol – al „coincidențelor” – semnalăm prezența amândurora pe scena Ateneului Român în anul 1909, moment ce marchează debutul concertistic al Clarei în România. Atât ea (având 14 ani), cât și George Enescu (în vârstă de 28 de ani) au cântat, în concerte diferite, sub bagheta lui Dimitrie Dinicu, întemeietorul Orchestrei Ministerului Instrucțiunii Publice din România: Haskil – în ianuarie, Enescu – în decembrie. Mai mult, se pare că violoncelistul Dimitrie Dinicu a prezentat-o pe Clara Reginei Elisabeta (Carmen Sylva – protectoarea lui George Enescu). Tradiția ar fi continuat, pianista fiind apoi introdusă de George Enescu și soția sa, Maruca, următorilor suverani: Reginei Maria și Regelui Ferdinand².

Mecena comuni: Prințesa de Polignac și Regina Elisabeta a Belgiei

Dacă George Enescu s-a bucurat de un succes tot mai mare în capitala Franței, reușind să se afirme atât în calitate de compozitor, cât și de interpret și dirijor, despre Clara Haskil nu se poate spune același lucru. Pentru ea, Parisul a reprezentat mereu un loc pe care a încercat în repetate rânduri să îl cucerească. Nu părea să-i fie prielnic, nici în perioada studiilor, nici apoi. Scolioza și tratamentele inumane la care a fost supusă o perioadă de 4 ani (1914-1918) la sanatoriul de la Berk au îndepărtat-o de capitala Franței, unde, odată restabilită, a revenit împovărată de greutate. În 1919, a plecat în Elveția. A locuit multă vreme împreună cu protectorul său, unchiul Avram. După moartea acestuia, care a avut (dincolo de intențiile sale bune) o influență mai degrabă negativă asupra psihicului pianistei, Clara s-a văzut

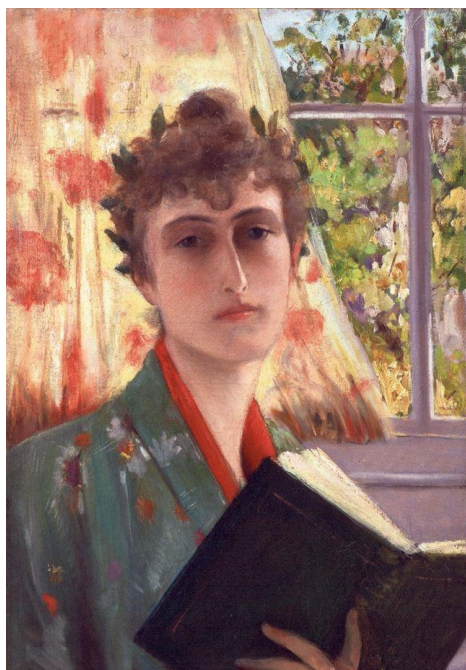

Figura 2. Winnaretta Singer, Prințesa de Polignac, autoportret în ulei

² Cf. *Curierul israelit*, 19 noiembrie 1922, citat de Jérôme Spycket în: *Clara Haskil*, Editura Muzicală, București, 1987, pp. 336-337.

aproape singură. S-a bucurat însă de prietenia unor oameni care i-au rămas mereu fideli. Printre aceștia s-au numărat cel puțin două nume ce se regăseau și în anturajul lui George Enescu: Winaretta Singer, Prințesa de Polignac și Elisabeta, Regina Belgiei.

Soția Prințului Edmond de Polignac – aristocrat francez, compozitor și mecena –, moștenitoarea afacerii cu mașini de cusut *Singer*, Winaretta Singer a creat împreună cu soțul ei un salon artistic influent la Paris, devenit centrul unei vieți culturale efervescente ce-i reunea, la începutul anilor 1900, pe unii dintre cei mai de seamă reprezentanți ai artelor: Proust, Cocteau, Monet, Chabrier, d'Indy, Debussy, Fauré, Ravel, Stravinski, Enescu și mulți alții. Personalitate controversată, ea a sprijinit însă numeroși artiști, printre care, în mod deosebit, pe Clara Haskil. Neavând mult timp o locuință proprie, Clara devenise o prezență constantă a saloanelor Prințesei (numită uneori, în corespondența sa, *mătușă*), care nu doar o găzduia, ci o susținea, o motiva, îi pune la dispoziție pianele sale pentru a studia, călătoreau împreună la diversele sale reședințe din Italia (Palazzo Contarini Polignac din Veneția) sau Elveția, oferindu-i ani la rând o rentă lunară confortabilă pentru a-i acoperi diversele cheltuieli. Fără să aibă nicicând o altă meserie decât cea de pianistă, Clara Haskil a trecut prin perioade extrem de dificile, singurele surse de venit fiind concertele sale – nu prea numeroase (în tinerețe, cel puțin). Au existat și alți prieteni care au susținut-o financiar în vremurile grele, dar Prințesa de Polignac se remarcă prin constanța și generozitatea sa.

Rămânând în sfera mecenatelor, întâmplarea face că în casa lui George Enescu de la Meudon, unde s-a stabilit după Primul Război Mondial, Clara Haskil își amintește că a cunoscut-o pe Elisabeta, Regina Belgiei. Situația este redată cu umor într-una din scrisorile pianistei – care, la momentul respectiv, nu știa cu cine stă de vorbă, purtându-se foarte firesc chiar și atunci când Elisabeta a invitat-o în automobilul ei pentru a pleca împreună de la Enescu. Violonistă ea însăși, elevă și bună prietenă a maestrului, cea căreia i se datorează premiera belgiană a operei *Oedipe*, unul dintre puținii prieteni care i-au fost aproape muzicianului în anii dinaintea *sfârșitului* și nu numai, Elisabeta a Belgiei se numără, deci, și printre protectorii Clarei Haskil.

Figura 3. Fotografie Regina Elisabeta a Belgiei

Recitaluri Enescu-Haskil

De-a lungul timpului, colaborarea directă dintre Clara Haskil și George

Enescu s-a concretizat în câteva recitaluri și concerte comune, susținute în Elveția și Franța. Prima ocazie în care numele ambilor muzicieni s-au regăsit pe același afiș a fost un concert alcătuit exclusiv din creații enesciene. Alături de o sonată pentru pian și vioară, *Cvartetul op. 22, nr. 1*, în program a figurat și *Suita op. 10* pentru pian de George Enescu, în interpretarea Clarei Haskil. Concertul a avut loc în Sala Conservatorului din Lausanne, la 5 februarie 1921 (data primei audiții a cvartetului enescian). Atunci, Enescu s-a prezentat publicului atât în calitate de pianist, cât și de violist – interpretând știma de violă din cadrul cvartetului său³.

Figura 4. Articol de presă: „Concert Enesco”, în *La tribune de Lausanne*, 08.02.1921 (Arhiva MNGE)

O cronică muzicală publicată în ziarul *La Tribune de Lausanne* în data de 8 februarie 1921 menționează concertul la care facem referire și detaliază atât programul, cât și interpreții săi. Mai mult, regăsim opiniile autorului despre calitățile protagoniștilor, respectiv diverse remarci referitoare la creațiile enesciene interpretate. Ele au fost considerate ca aparținând „unui muzician admirabil înzestrat, ale unui om care este muzician până în vârful degetelor”, dar și „de cea mai înaltă dificultate tehnică”⁴. Elogiile se adresează, în general, instrumentiștilor, remarcându-se cele adresate lui George Enescu și Clarei Haskil.

1929 a fost anul unei alte colaborări Enescu-Haskil, de această dată cântând împreună, la *Salle des Agriculteurs* din Paris, în cadrul unei serate de muzică românească organizată de Fundația Rotschild. Cu acel prilej, cei doi au prezentat publicului *Sonata pentru pian și vioară* a compozitorului român Marcel Mihalovici. Devenit un prieten apropiat al lui George Enescu, Mihalovici a fost laureat al Premiului de compoziție „George Enescu” în anii 1919, 1921 și 1925, cu piesele:

³ Mircea Voicana, *George Enescu*, Editura Muzicală a Uniunii Compozitorilor din RPR, București, 1964, p. 189.

⁴ Cf. „Concert Enesco” în *La Tribune de Lausanne*, 8.02.1921, publicat în volumul *Articole de presă despre George Enescu (1912-1922)*. Documente din Arhiva MNGE, Ed. critică de Camelia Anca Sârbu și Florinela Popa, Editura Muzicală, București, 2020, p. 316.

Nocturnă pentru pian, Sonata pentru pian și vioară, Introduction et mouvement symphonique. În 1954, un an înaintea morții sale, George Enescu i-a încredințat acestuia ultimele indicații pentru finalizarea partiturii *Simfoniei de cameră op. 33*.

Revenind la George Enescu și Clara Haskil, semnalăm o serie de patru recitaluri și concerte desfășurate în anii 1935, 1948 și 1952, susținute împreună de cei doi artiști consacrați. Puține, răsfirate în trei decade diferite ale anilor 1900, ele au rămas însă adevărate repere în viața muzicală internațională.

La 8 februarie 1935, la Vevey (Elveția), ei interpretau *Sonata nr. 1, op. 78* de Johannes Brahms. Trei zile mai târziu, la 11 februarie 1935, la Geneva (Elveția), George Enescu și Clara Haskil prezentau publicului, printre altele, creații de Schumann (*Sonata nr. 2, op. 121*) și Enescu (*Sonata a III-a, op. 25, „în caracter popular românesc”*).

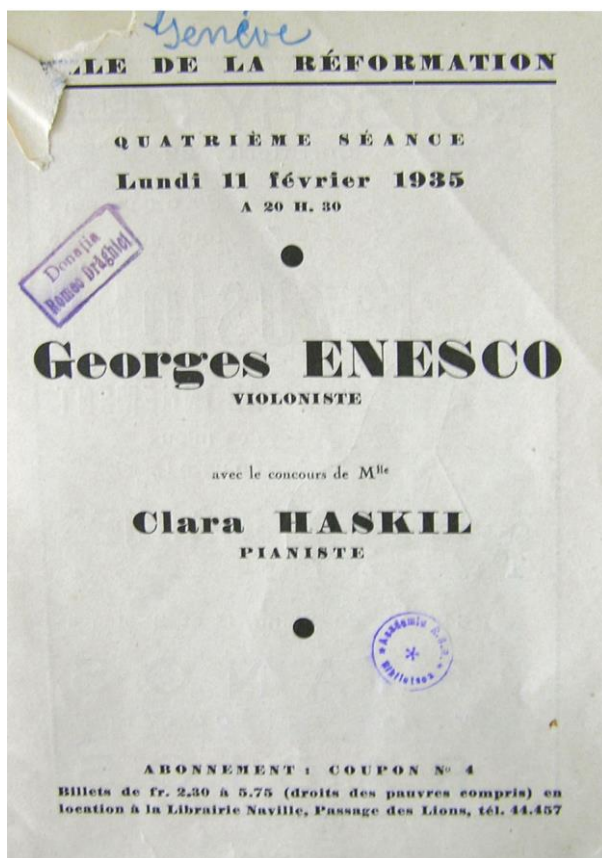

Figura 5. Afiş al recitalului de la Geneva, 11 februarie 1935 (Arhiva MNGE)

Evenimentele au avut ecou în presa vremii. *Messenger* din Montreux nota, la 13 februarie 1935: „recitalul dat vineri în fața unei săli pline și vibrante a fost o

adevărată încântare. Brahms, Schumann, Beethoven la bis au fost interpretate cu acea emoționantă perfecțiune care creează viața și frumusețea. Cât despre valoarea tehnică a acestor doi artiști – care e transcendentă – interesanta și acrobatica Sonata în la minor de Enescu ne-a vădit incontestabila valoare a acestor doi mari și atrăgători virtuozii români” (L. V. F.). Referitor la același eveniment, Charles Koella scria în *Gazette de Lausanne*, la 12 februarie 1935: „Unul din cele mai magnifice concerte ale stagiunii (...). Nici un cuvânt n-ar putea exprima emoția care ne-a cuprins ascultând Adagio din Sonata în re minor de Schumann sub degetele acestor doi români egali prin geniu, prin simțul profund al muzicii, prin incomparabila frumusețe a interpretării”⁵.

La câteva luni după aceste două concerte, Clara îi trimitea lui Enescu, la 5 iunie 1935, o carte poștală semnată de ea și prietenul ei apropiat, compozitorul și pianistul elvețian E. R. Blanchet, în care se întreba când vor mai cânta împreună *sonata* maestrului.

Figura 6. Carte poștală adresată lui G. Enescu de către Clara Haskil și E. R. Blanchet, 5 iunie 1935, față-verso (Arhiva MNGE)

⁵ Apud Adriana Moscuna (ed.), *Clara Haskil. O viață dăruită muzicii*, Editura Muzicală, București, 1992, p. 317.

Chiar dacă acest lucru nu s-a mai întâmplat, soarta i-a readus împreună pe cei doi muzicieni români în anul 1948, când, în data de 8 octombrie, același oraș elvețian Vevey a găzduit un nou recital de sonate pentru vioară și pian de Mozart, Bach, Beethoven și Brahms în interpretarea duo-ului Enescu-Haskil. În *Gazette de Lausanne* din 12 octombrie 1948, se menționa: „Nici când până acum România nu ne-a făcut un dar atât de măreț. Timp de două ore auditorii foarte numeroși – nu mai era niciun loc liber – au trăit o stare de spirit plină de exaltare (...). Succesul celor doi artiști a ajuns la maximum când au interpretat în bis, într-o contopire a două suflute și două voci, admirabilul Andante din Sonata a noua de Beethoven”⁶. Evenimentul a rămas descris inclusiv de către Madeleine Lipatti, soția pianistului Dinu Lipatti, care afirma: „Cu Enescu nu era numai o colaborare pe plan muzical, era același izvor care fășnea, același suflu care îi anima, același sânge care dădea viață muzicii. Am avut atunci o viziune de paradis!”⁷.

Ultimul concert al celor doi s-a desfășurat la 19 iunie 1952, la Strasbourg, în Franța, unde Clara Haskil a interpretat *Concertul nr. 4* de L. van Beethoven, cu George Enescu la pupitrul dirijoral. *Dernières nouvelles d'Alsace* din 21 iulie 1952 relatează acest fapt sub titlul *Concert simfonic dirijat de dl George Enescu*, iar *Carrefour* – în al său articol intitulat *Marile seri din Strasbourg* – semnalează prestația celor doi artiști în termeni elogioși.⁸

⁶ *Idem*, p. 323.

⁷ Într-un interviu acordat Radio Köln, 5 decembrie 1965, citat în *Clara Haskil. O viață dăruită muzicii*, Adriana Moscuna (ed.), Editura Muzicală, București, 1992, p. 183.

⁸ Cf. *Clara Haskil. O viață dăruită muzicii*, Adriana Moscuna (ed.), Editura Muzicală, București, 1992, p. 324.

Figura 7. George Enescu și Clara Haskil după concertul din 1952 (Arhiva MNGE)

A fost unul dintre concertele semnificative desfășurate în ultimii ani de viață ai compozitorului, aparent neobosit, deosebit de activ pe plan muzical, dar ajuns la o vârstă înaintată – 71 de ani. Bucurându-se, târziu, de o apreciere binemeritată, și Clara Haskil (ea însăși ajunsă la vârsta de 57 ani) era angrenată în numeroase evenimente concertistice epuizante. Cunoscând o ascensiune continuă, ea a colaborat cu mari nume de interpreți, dirijori, concertând atât în Europa, cât și în America. Un accident banal, survenit la 7 decembrie 1960, a încheiat brusc o viață și o activitate pusă în slujba muzicii, lăsând, asemenea marilor spirite, un mare gol în urma sa.

Ne bucurăm, deci, să readucem atenției cititorilor câteva aspecte comune din biografia celor doi muzicieni români. Fiecare și-a îndeplinit destinul în sfera

muzicii, ajungând printre cei căroră talentul, norocul și munca asiduă le-au rezervat cele mai „bune locuri”. De aici, credem, și șansa acestor colaborări dispartate, dar gravate în istoria muzicii, consemnate de critici, memorate de prieteni sau parteneri de scenă. Desigur, rândurile de față nu și-au propus să descopere exhaustiv legăturile dintre George Enescu și Clara Haskil, ci să le evidențieze pe cele cuprinse și ilustrate de documentele prezente în Arhiva MNGE. Astfel, aducem un dublu omagiu – atât muzicianul căruia instituția noastră îi poartă numele, cât și celebrei pianiste, dezvăluind totodată elemente dintr-un patrimoniu muzeal inedit.

FOND DOCUMENTAR

Documente din Arhiva MNGE, București:

Articol de presă: „Concert Enesco”, în *La tribune de Lausanne*, 08.02.1921.

Afiș: Geneva, Salle de la Réformation, 11 februarie 1935.

Carte poștală: Clara Haskil, E. R. Blanchet către G. Enescu, 5 iunie 1935, față-verso.

Fotografii: Clara Haskil (fotografie tip carte poștală); George Enescu și Clara Haskil, Strasbourg, 1952.

BIBLIOGRAFIE

MOSCUNA, Adriana (ed.), *Clara Haskil. O viață dăruită muzicii*, Editura Muzicală, București, 1992.

NITU, Irina (ed.), *George Enescu. Corespondență. Vol. I, II*, Muzeul Național „George Enescu”, Editura Muzicală, București, 2016, 2020.

POPA, Florinela și SÂRBU Camelia Anca, *Documente din arhiva MNGE*, Vol. II, Editura Muzicală, București, 2009.

POPA, Florinela și SÂRBU Camelia Anca, *Articole de presă despre George Enescu (1912-1922). Documente din arhiva MNGE*, Editura Muzicală, București, 2020.

SPYCKET, Jérôme, *Clara Haskil*, Editura Muzicală, București, 1987.

VOICANA, Mircea, *George Enescu*, Editura Muzicală a Uniunii Compozitorilor din RPR, București, 1964.